

SAMMENSAT OG KOLLEKTIVT MONOPOL¹⁾

AF THORKIL KRISTENSEN

1. Monopolteorien er et af de Omraader indenfor den økonomiske Videnskab, hvor der er arbejdet stærkest i de senere Aar. Det er gaaet her som i saa mange andre Tilfælde, hvor et Forskningsarbejde er i hastig Udvikling: efterhaanden, som man kommer frem, finder man, at der er — ikke færre, men — flere uløste Spørgsmaal tilbage. Samtidig med, at man naar til en vis Klarhed paa nogle Punkter, opdager man nye Problemer, der trænger til Behandling. Det er Hensigten her at pege paa to Omraader indenfor Monopolteorien, der endnu praktisk talt ikke har været Genstand for systematiske Undersøgelser, men hvor der er et betydeligt Arbejde at gøre.

Den almindelige Monopolteori beskæftiger sig med det Tilfælde, at een Sælger har Monopol paa een Vare, som han udbyder i mere eller mindre stærk Konkurrence med andre Sælgers Varer²⁾. Opgaven bliver da at undersøge, hvilken Prispolitik en saadan Monopolist vil vælge under Hensyn til den Indflydelse Prisen og dens Bevægelser har paa Salgets Omfang.

Det er jo imidlertid meget almindeligt, at en enkelt Sælger samtidig har et Monopol paa flere Varer, ligesom det ofte forekommer, at et Monopol indehaves af flere Sælgere i Fællesskab. De praktisk forekommende Monopolformer er altsaa for en stor Del mere komplicerede end dem, den almindelige Monopolteori behandler.

I det følgende tales der om simpelt Monopol, naar en Sælger (eller flere Sælgere i Forening) har Monopol paa een Vare, medens Monopolet kaldes sammensat, naar det omfatter flere Varer. Paa tilsvarende Vis taler vi om enkelt Monopol, naar det er den enkelte Sælger, der har en monopolagtig Stilling ved Salget

¹⁾ Foredrag i Socialøkonomisk Samfund den 11. Oktober 1938.

²⁾ Se min Artikel: Monopol og Konkurrence, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1936.

SAMMENSAT OG KOLLEKTIVT MONOPOL¹⁾

AF THORKIL KRISTENSEN

1. Monopolteorien er et af de Omraader indenfor den økonomiske Videnskab, hvor der er arbejdet stærkest i de senere Aar. Det er gaaet her som i saa mange andre Tilfælde, hvor et Forskningsarbejde er i hastig Udvikling: efterhaanden, som man kommer frem, finder man, at der er — ikke færre, men — flere uløste Spørgsmaal tilbage. Samtidig med, at man naar til en vis Klarhed paa nogle Punkter, opdager man nye Problemer, der trænger til Behandling. Det er Hensigten her at pege paa to Omraader indenfor Monopolteorien, der endnu praktisk talt ikke har været Genstand for systematiske Undersøgelser, men hvor der er et betydeligt Arbejde at gøre.

Den almindelige Monopolteori beskæftiger sig med det Tilfælde, at een Sælger har Monopol paa een Vare, som han udbyder i mere eller mindre stærk Konkurrence med andre Sælgers Varer²⁾. Opgaven bliver da at undersøge, hvilken Prispolitik en saadan Monopolist vil vælge under Hensyn til den Indflydelse Prisen og dens Bevægelser har paa Salgets Omfang.

Det er jo imidlertid meget almindeligt, at en enkelt Sælger samtidig har et Monopol paa flere Varer, ligesom det ofte forekommer, at et Monopol indehaves af flere Sælgere i Fællesskab. De praktisk forekommende Monopolformer er altsaa for en stor Del mere komplicerede end dem, den almindelige Monopolteori behandler.

I det følgende tales der om simpelt Monopol, naar en Sælger (eller flere Sælgere i Forening) har Monopol paa een Vare, medens Monopolet kaldes sammensat, naar det omfatter flere Varer. Paa tilsvarende Vis taler vi om enkelt Monopol, naar det er den enkelte Sælger, der har en monopolagtig Stilling ved Salget

¹⁾ Foredrag i Socialøkonomisk Samfund den 11. Oktober 1938.

²⁾ Se min Artikel: Monopol og Konkurrence, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1936.

af sin (sine) Vare(r), medens kollektivt Monopol foreligger, hvor flere Sælgere i Forening har en saadan Stilling. Det er altsaa et kollektivt Monopol, man finder hos Kartellerne, medens Trusten har et enkelt Monopol, da den udadtil virker som eet Foretagende.

Der er nu fire Muligheder. Monopolet kan være:

1. Enkelt og simpelt,
2. Enkelt og sammensat,
3. Kollektivt og simpelt,
4. Kollektivt og sammensat.

Det er det første af disse Tilfælde, den almindelige Monopolteori beskæftiger sig med. Her skal vi derimod beskæftige os med Nr. 2 og Nr. 3. (Hvad der kan siges om Nr. 4, vilde formentlig delvis blive en Gentagelse af det, der gælder for Nr. 2 og 3). Formaalet er altsaa at opstille nogle Hovedpunkter af en Teori om det sammensatte Enkeltmonopol og det kollektive, simple Monopol.

2. Det sammensatte Monopol behøver ikke nødvendigvis at frembyde særlige Problemer. Hvis den samme Sælger har Monopol paa baade Sukker og Synaale, vil Stillingen sikkert blive praktisk talt den samme som den, man faar, naar een har Monopol paa Sukker og en anden paa Synaale. Den Omstændighed, at flere Monopoler er forenede paa samme Haand, har kun Betydning, naar der er en Forbindelse af en eller anden Art mellem de paagældende Varer, saaledes at det, der sker med den ene Vare, har Indflydelse paa Forhold, der vedrører den anden.

Der kan saaledes være en produktionsmæssig Forbindelse mellem Varerne. Der er talrige Eksempler paa dette: Gas og Koks, Uld og Faarekød, Mel og Klid o. s. v. Hvis man har Monopol paa de paagældende Varer, maa man ved Fastlæggelsen af sin Prispolitik tage Hensyn til, at den Mængde, man ønsker at producere af den ene Vare, kan have Indflydelse paa Omkostningsforholdene for den anden (de andre). Produktionen af en vis Mængde Uld om Aaret kræver forskellige Fremgangsmaader, eftersom man samtidig ønsker et større eller mindre Kvantum Faarekød. I denne kortfattede Behandling af Problemerne skal der dog ikke tages Hensyn til disse Forhold. Vi gaar ud fra, at Omkostningerne for den ene Monopolvare er uafhængige af Produktionen af den anden (de andre).

Vigtigere er det, hvis der er en salgsmæssig Forbindelse

mellem de Varer, man har Monopol paa. I saa Fald har den Pris, man fastsætter for den ene Vare, nemlig en større eller mindre Indflydelse paa Salget af de øvrige. Strengt taget er der en saadan Forbindelse mellem alle Varer, fordi det Beløb, man giver ud til een Vare, er bestemmende for, hvor meget man har tilovers til at købe andre Varer for. Derfor betragter de generelle Pristeorier Efterspørgselen efter hver enkelt Vare som en Funktion af Priserne paa samtlige Varer. Som Regel er denne indbyrdes Afhængighed dog saa ubetydelig, at man kan se bort fra den (jfr. Eksemplet med Sukker og Synaale); men i visse Tilfælde er den en Faktor, man maa regne med, og her er det, man faar den særlige Problemstilling, som karakteriserer det sammensatte Monopol.

Et Par Eksempler vil vise dette. Naar en Kommune har Monopol paa at forsyne sine Borgere med Elektricitet, kan den ved at sætte Strømprisen ned forøge Forbruget, idet mange f. Eks. gaar over til at koge ved Elektricitet. Hvis Kommunen samtidig har Monopol paa Gas, maa den imidlertid regne med, at et udvidet Elektricitetsforbrug i Husholdningerne kan være ensbetydende med en Nedgang i Gasforbruget. Ved Fastsættelsen af Prisen paa den ene Vare maa man altsaa overveje, hvorledes det gaar med Salget af begge Varer.

Et lignende Problem har nylig foreligget i Landbruget, der for Tiden har en monopolagtig Stilling ved Forsyningen af Hjemmemarkedet med Kød og Flæsk. Da der i Fjor var et Overskud af Flæsk, der maatte fordeles til Landmændene selv som billige halve Grise, blev det fra Byernes Side hævdet, at det var mere fordelagtigt for Landbruget at stimulere Byernes Flæskeforbrug ved en Prisnedsættelse. Landbruget maatte imidlertid regne med, at naar Befolkningen bruger mere Flæsk og Svinekød, spiser den mindre Okse- og Kalvekød. Ogsaa her regnes der med den Indvirkning, Prispolitiken for den ene Vare har paa Salget af den anden, og noget lignende sker, naar en Detailhandler sælger en enkelt Vare særlig billigt for at drage Kunder til sig og derved forøge sit Salg af andre Varer.

Vil man teoretisk behandle dette Problem, maa man have en Maalestok for Størrelsen af den Indvirkning, Prispolitiken for en Vare har dels paa Salget af Varen selv og dels paa Salget af andre Varer. Som et Udtryk for den Slags Virkninger plejer man i Økonomien at bruge Elasticitetsbegrebet, og vi faar her Anvendelse for dette Begreb i to Former.

Ved Efterspørgselens Elasticitet for en Vare A forstaaer man et Udtryk, der angiver, hvor stærkt Salget af Varen reagerer, naar Prisen ændres lidt. Da Salget normalt gaar ned, naar Prisen forhøjes, og omvendt, kan man definere Elasticiteten som den relative Formindskelse (Forøgelse) af Salget : den tilsvarende relative Forhøjelse (Nedsættelse) af Prisen. Ved eksakt Behandling regner man med uendelig smaa Prisændringer. Vi faar altsaa:

$$E_a = \frac{\div dx_a}{x_a} : \frac{dp_a}{p_a},$$

idet E_a er Elasticiteten for Varen A , medens x_a er Salget pr. Tidsenhed og p er Prisen. Minustegnet angiver, at det er Formindskelsen af x_a , man maaler. Ved Prisnedsættelse er dp_a negativ, medens dx_a er positiv og $\div dx_a$ altsaa negativ. Ved Forhøjelse er baade p_a og $\div dx_a$ positive.

Betragter man to Varer, kan man foruden denne den almindelige Elasticitet danne et Udtryk for den Indvirkning, Prisændringer for den ene Vare har paa Salget af den anden. Saadanne Udtryk har man undertiden kaldt Krydselasticiteter. For det meste (men ikke altid, jfr. senere om komplementære Varer m. v.) vil en Prisforhøjelse for een Vare øge Salget af andre Varer. Vi kan derfor mest praktisk definere Krydselasticiteten for Varen B m. H. t. Prisen paa A som den relative Forøgelse (Formindskelse) af Salget af B : den tilsvarende relative Forhøjelse (Nedsættelse) af Prisen paa A . Kaldes dette Udtryk E_{ba} , faar man:

$$E_{ba} = \frac{dx_b}{x_b} : \frac{dp_a}{p_a},$$

idet her ikke bliver Tale om noget Minustegn. Mellem to Varer, A og B , er der altid to Krydselasticiteter, E_{ba} og E_{ab} .

Ved det sammensatte Monopol er det praktisk at sondre mellem indre og ydre Krydselasticiteter. Ved indre Krydselasticiteter vil vi her forstaa alle de Relationer af Formen E_{ba} , der bestaar mellem de Varer indbyrdes, der omfattes af Monopolet. En ydre Krydselasticitet er derimod en tilsvarende Relation mellem en af Monopolistens Varer og en Vare udenfor Monopolet.

Vi ser her ligesom i den almindelige Monopolteori bort fra de ydre Krydselasticiteter, idet vi regner med, at de fremmede Varepriser er givne Størrelser (eller at deres eventuelle Forandringer

er uden Betydning)¹⁾. Derimod skal der tages Hensyn til den Indflydelse, de indre Krydselasticiteter har paa Prispolitikken, da det netop er dette Forhold, der gør det sammensatte Monopol til et særligt Problem.

Tænker vi os nu, at en Sælger har Monopol paa de to Varer A og B, kan de solgte (og producerede) Mængder pr. Tidsenhed være henholdsvis x_a og x_b medens de tilsvarende Priser er p_a og p_b . Opgaven er nu at bestemme disse fire Størrelser, idet der ses bort fra saadanne Komplikationer som den, at Priserne i en vis Periode kan have Indvirkning paa Salget i senere Perioder o. l.

Da Salget af enhver af Varerne beror paa Priserne for begge Varer, kan man sætte:

$$x_a = f(p_a, p_b) \quad (1)$$

$$x_b = F(p_a, p_b) \quad (2)$$

Det forudsættes nu, at Sælgeren stræber efter det størst mulige samlede Nettoudbytte pr. Tidsenhed. Dette kan udtrykkes i Ligningen:

$$x_a \cdot p_a \div v(x_a) + x_b \cdot p_b \div V(x_b) = \text{Maksimum},$$

idet $v(x_a)$ og $V(x_b)$ angiver Omkostningerne ved at producere henholdsvis Mængderne x_a og x_b af de to Varer, medens $x_a \cdot p_a$ og $x_b \cdot p_b$ er de tilsvarende Salgsudbytter.

Nettoudbyttet kan paavirkes ved Ændringer af p_a og p_b . At det samlede Nettoudbytte skal være Maksimum, betyder, at dets partielle Differentialkvotienter m. H. t. begge disse Variabler skal være Nul. Denne Fordring udtrykkes i Ligningerne:

$$\frac{d[x_a \cdot p_a \div v(x_a) + x_b \cdot p_b \div V(x_b)]}{dp_a} = 0 \quad (3)$$

$$\frac{d[x_a \cdot p_a \div v(x_a) + x_b \cdot p_b \div V(x_b)]}{dp_b} = 0 \quad (4)$$

Ved Hjælp af Ligningerne (1)—(4) kan man nu bestemme Størrelserne x_a , x_b , p_a og p_b og derved få et Udtryk for den Prispolitik, der er fordelagtigst²⁾.

Ved Differentiationen af Ligning (3) faar man:

$$x_a + p_a \cdot \frac{dx_a}{dp_a} \div \frac{dv(x_a)}{dp_a} + p_b \cdot \frac{dx_b}{dp_a} \div \frac{dV(x_b)}{dp_a} = 0$$

¹⁾ I Teorien om Duopol og Oligopol behandler man derimod Tilfælde, hvor visse ydre Krydselasticiteter har afgørende Betydning.

²⁾ Beregningerne i det følgende Afsnit kan eventuelt overspringes.

Dette Udtryk kan ved en Række Multiplikationer og Divisioner omskrives saaledes:

$$\begin{aligned}
 x_a + \frac{dx_a}{x_a} \cdot \frac{dp_a}{p_a} \cdot x_a \div \frac{dv(x_a)}{dx_a} \cdot \frac{dx_a}{dp_a} + \frac{dx_b}{x_b} \cdot \frac{dp_a}{p_a} \cdot p_b \cdot \frac{x_b}{p_a} \div \frac{dV(x_b)}{dx_b} \cdot \frac{dx_b}{dp_a} &= 0; \\
 x_a \div E_a \cdot x_a \div v'(x_a) \cdot \frac{dx_a}{x_a} \cdot \frac{dp_a}{p_a} \cdot \frac{x_a}{p_a} + E_{ba} \cdot p_b \cdot \frac{x_b}{p_a} \div V'(x_b) \cdot \frac{dx_b}{x_b} \cdot \frac{dp_a}{p_a} \cdot \frac{x_b}{p_a} &= 0; \\
 x_a(1 \div E_a) + v'(x_a) \cdot E_a \cdot \frac{x_a}{p_a} + E_{ba} \cdot p_b \cdot \frac{x_b}{p_a} \div V'(x_b) \cdot E_{ba} \cdot \frac{x_b}{p_a} &= 0; \\
 x_a(1 \div E_a) &= \frac{\div v'(x_a) \cdot E_a \cdot x_a \div E_{ba} \cdot x_b \cdot (p_b \div V'(x_b))}{p_a}; \\
 p_a &= \frac{v'(x_a) \cdot E_a \cdot x_a + x_b \cdot E_{ba} \cdot (p_b \div V'(x_b))}{x_a(E_a \div 1)} \quad (5)
 \end{aligned}$$

Nu er $\frac{v'(x_a) \cdot E_a}{E_a \div 1}$ den Pris, man vilde faa ved simpelt Monopol for Varen A. Kaldes denne Pris for M_a , kan Udtrykket yderligere omskrives til følgende:

$$p_a = M_a + \frac{x_b \cdot E_{ba} \cdot (p_b \div V'(x_b))}{x_a(E_a \div 1)} \quad (6)$$

Der er naturligvis et analogt Udtryk for Varen B, og ved Indsættelse af disse to Udtryk i (1) og (2) faar man Priserne og Mængderne bestemt ved de givne Data.

(Omregningen fra (5) til (6) bygger dog paa en yderligere Forudsætning. Prisen ved sammensat Monopol er forskellig fra Prisen ved simpelt Monopol. Regner man med en vis Efterspørgselskurve for A, vil p_a og M_a altsaa repræsentere to forskellige Punkter paa denne Kurve, og derfor kan det E_a , der optræder i Ligning (5), være forskelligt fra det E_a , der gælder for Ligevægtspunktet ved simpelt Monopol. Omskrivningen fra (5) til (6) er kun tilladelig, naar man kan regne med, at denne Forskel i Elasticitet er ubetydelig, hvad man dog formentlig ofte vil kunne).

Med det sidst nævnte Forbehold kan man da sige, at Prisen for en Vare A ved sammensat Monopol, p_a , bestemmes saaledes:

$$p_a = M_a + \frac{x_b \cdot E_{ba} \cdot (p_b \div V'(x_b))}{x_a(E_a \div 1)}, \quad (6)$$

idet M_a er den Pris, Varen vilde have ved simpelt Monopol. For Varen B er Udtrykket tilsvarende.

Brøken i (6) angiver altsaa, hvor meget man vil afvige fra den almindelige Monopolpris for *A*, naar man samtidig har Monopol paa *B*. Det skal nu undersøges, hvad denne Brøk egentlig betyder. For at faa Klarhed over dette kan man omskrive Brøken ved at opløse den i tre Faktorer:

$$\frac{x_b}{x_a} \cdot \frac{E_{ba}}{E_a \div 1} \cdot (p_b \div V'(x_b)) \quad (7)$$

Tager man de tre Faktorer i (7) hver for sig, kan deres økonomiske Betydning udtrykkes saaledes:

Størrelsen $\frac{x_b}{x_a}$ betyder, at alt andet lige vil Afvigelsen fra den almindelige, simple Monopolpris blive desto større, jo større Omsætningen af *B* er i Forhold til Omsætningen af *A* (idet der regnes med visse givne Mængdeenheder for de to Varer). Det er forstaaeligt, at det maa være saaledes. Det er jo den Omstændighed, at Prispolitiken for *A* indvirker paa Salget af *B*, der gør, at man overhovedet afviger fra den simple Monopolpris. Denne indirekte Virkning betyder naturligvis særlig meget for Prisfastsættelsen, naar *B* er en stor Vare i Omsætningen, sammenlignet med *A*.

Størrelsen $\frac{E_{ba}}{E_a \div 1}$ betyder, at alt andet lige vil Afvigelsen fra den simple Monopolpris blive desto større, jo større Krydselasticiteten for *B* m. H. t. Prisen paa *A* er i Forhold til den almindelige Elasticitet for *A*. Udtrykt paa anden Maade vil dette sige, at man vil afvige særlig meget fra den simple Monopolpris, naar Salget af *B* reagerer stærkt overfor Prisændringer for *A*, medens Salget af *A* selv reagerer forholdsvis svagt. Prisens Indvirkning paa Mængden af *A* trækker jo henimod den almindelige Monopolpris, medens Indvirkningen paa *B* trækker bort fra denne.

Hvis Indvirkningen paa *B* er forsvindende, har det ingen praktisk Betydning, at Monopolet er sammensat i Stedet for simpelt.

Endelig betyder Størrelsen $p_b \div V'(x_b)$, at Afvigelsen fra simpel Monopolpris bliver desto større, jo større Forskel der er mellem Prisen paa *B* og denne Vares Grænseomkostning. Stadig maa man dog tilføje: alt andet lige. Naar Prisen ved sammensat Monopol normalt er højere end den simple Monopolpris, er det fordi Nedgangen i Salget af *A* ved en Prisforhøjelse opvejes af Fordelen ved et stigende Salg af *B*. Denne Salgsforøgelse er dog kun en Fordel, hvis de ekstra Enheder af *B*, der skal sælges, kan fremstilles med Omkostninger, der er lavere end Pri-

sen, og Størrelsen $p_b \div V'(x_b)$ stiger netop, i hvilken Grad dette er Tilfældet.

Sammenfattende kan det siges, at man ved sammensat Monopol gaar desto længere bort fra den almindelige Monopolpris for A , jo mere B relativt betyder i Omsætningen, jo mere følsomt Salget af B er overfor Prisændringer for A , jo mere uelastisk selve Salget af A er, og endelig jo mere Prisen for B overstiger denne Vares Grænseomkostning.

Normalt vil de tre Faktorer i (7) være positive, og Priserne bliver da højere ved sammensat end ved simpelt Monopol. Det kan imidlertid tænkes, at Krydselasticiteten E_{ab} er negativ. I saa Fald vil den Omstændighed, at Monopolet er sammensat, medføre lavere Priser.

Det vigtigste Eksempel paa negative Krydselasticiteter er komplementære Varer¹⁾. Naar Gasprisen forøges, vil rimeligvis baade Salget af Gas og af Gasovne gaa ned, og paa samme Maade gaar det overalt, hvor to Varer kun kan bruges i Fællesskab. Hvis to Producenter, der hver har Monopol paa een af to komplementære Varer, slutter sig sammen, kan Resultatet derfor meget vel blive en Prisnedsættelse for begge Varer.

Negativ Krydselasticitet foreligger ogsaa, naar en Detailhandler stimulerer sin almindelige Omsætning ved at sælge en af sine Varer særlig billigt; men her er Prisen jo ogsaa under den »normale« Monopolpris.

Den praktiske Konsekvens af Teorien om sammensat Monopol maa bl. a. være, at man søger at foretage krydselastiske Markedsundersøgelser, der kan vise, hvorledes Salget af een Monopolvare reagerer overfor Prisændringer for en anden. I visse elementære, men vigtige, Tilfælde turde det være Umagen værd at forsøge dette (Gas og Elektricitet, Kød og Flæsk). Er der mange Varer i et Monopol, som ved Detailhandel, maa man derimod nøjes med mere vage Indtryk af Sammenhængens Art. Overhovedet bliver hele Problemet mere kompliceret, end det her er fremstillet, naar Vareantallet er større end to, selv om det principielle Indhold er det samme.

3. Om det kollektive Monopol gælder det ligesom ved det sammensatte, at den almindelige Monopolteori ikke kan anvendes. I Betragtning af Kartellernes store praktiske Betydning

¹⁾ Se herom *H. v. Stackelberg*: Grundlagen einer reinen Kostentheorie S. 68, hvor Begrebet Krydselasticitet dog ikke anvendes.

er det mærkeligt, at det kollektive Monopols Teori er saa lidt bearbejdet, som Tilfældet er. Ofte synes man end ikke at være opmærksom paa, at der her er et særligt Problem. Saaledes siger *Chamberlin*¹⁾, at Duopolprisen under visse Forudsætninger vil blive den samme som Monopolprisen, d. v. s. den Pris, der fremkommer, hvis de to Duopolister slutter sig sammen. Det siges ikke, om Sammenslutningen tænkes at være en Trust eller et Kartel, maaske fordi der opereres med saa abstrakte Omkostningsforudsætninger, at Forskellen mellem disse ikke kommer frem. I Praksis vil »Monopolprisen« imidlertid være to helt forskellige Ting i en Trust og i et Kartel, selv om det er de samme Bedrifter, der indgaar i Sammenslutningen.

Forskellen er af dobbelt Art. For det første er Kartelprisen et Kompromis mellem de enkelte Kartelmedlemmers Interesser, idet ethvert af disse tager sit Standpunkt paa Grundlag af sine Omkostningsforhold m. v. Er der syv Producenter (Fabriker) i et Kartel, vil de syv Omkostningskurver, der kan opstilles for disse, være blandt de Faktorer, der bestemmer Kartellets Politik. Sluttes de syv Virksomheder derimod sammen i en Trust, vil dennes Overledelse træffe sine Dispositioner paa Grundlag af en samlet Omkostningskurve for hele Gruppen. Denne Kurve vil sandsynligvis være meget forskellig fra de syv individuelle Kurver, der optræder i Kartellet. Muligvis vil Trusten nedlægge de fem Fabriker og koncentrere Produktionen paa de to tilbageblevne.

Nu er det jo Monopolteoriens Hovedsætning, at Grænseudbyttet (Grænseindtægten) i Ligevægtstilstanden er lig Grænseomkostningen. Eksemplet med de syv Fabriker vil imidlertid klart vise, at Grænseomkostningen er noget helt andet i Trusten end i Kartellet. Egentlig er der jo syv Grænseomkostninger i Kartellet. Allerede dette er nok til at gøre den almindelige Monopolteori uanvendelig ved Undersøgelsen af Kartellets Problemer.

Den anden Hovedforskel mellem Kartellet og Trusten er, at den sidste fastsætter sin Salgspolitik ved en Beslutning. Ledelsen vælger f. Eks. en Pris og en Kvalitet, og dermed er Retningslinierne lagt. Kartellets Politik bliver derimod til gennem to Sæt af Beslutninger. Først mødes Deltagerne og slutter en Aftale om Pris, Produktionsmængder eller andre Forhold. Dernæst overvejer enhver af dem for sig, hvorledes han vil indrette sin

¹⁾ *Edward Chamberlin: The Theory of Monopolistic Competition. 1935. S. 47.*

Produktions- og Salgspolitik indenfor de ved Aftalen fastlagte Rammer. Meget kommer her an paa, hvor stor Frihed Aftalen giver de enkelte til at disponere.

En fuldstændig Kartelteori maatte derfor bestaa af to Dele: 1. en Aftaledannelsens Teori, der undersøger, hvilke Faktorer der medvirker ved Skabelsen af det Kompromis, Aftalen er¹⁾, — 2. en Aftaleudnyttelsens Teori, der undersøger, hvorledes de enkelte Producenter vil indrette sig paa de Punkter, hvor Aftalen levner dem Handlefrihed. Det er vel et Spørgsmaal, om der kan opnaas særlig meget ved en teoretisk Behandling af Aftaledannelsen, hvor jo saa meget kommer an paa Forhandlingsdygtighed og lignende Forhold, der ikke kan maales. Man kan naturligvis ofte bestemme, hvilken Aftale f. Eks. om Pris, der ligger paa Grænsen af, hvad det kan betale sig for en bestemt Producent at acceptere hellere end at staa udenfor Kartellet, og dette kan være af stor Værdi; men den endelige Pris er jo ikke derved bestemt.

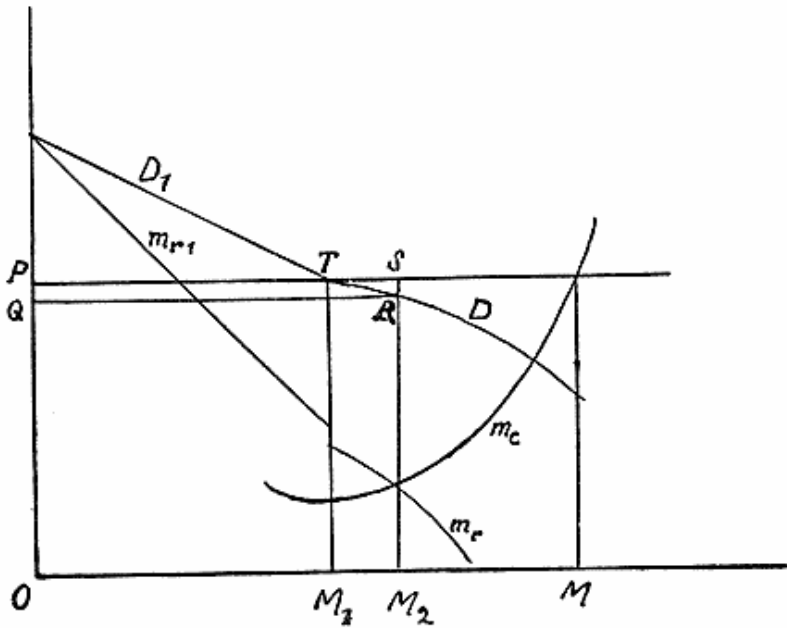
Noget lettere er det at føre Behandlingen til Ende indenfor det andet Omraade af Kartelteorien: Aftaleudnyttelsen, idet der her nærmest er Tale om Modifikationer af den almindelige Monopolteori. Et Kartelmedlem er jo blot en Monopolist, hvis Handlefrihed paa visse Punkter er begrænset af en Aftale.

I det følgende skal kun denne Side af Problemet behandles. Det forudsættes altsaa, at der er sluttet en Aftale, og Opgaven bliver nu at undersøge, hvorledes den enkelte Producent skal disponere, naar han, som det yderligere forudsættes, stræber efter den størst mulige Nettofortjeneste. Afgørende i saa Henseende er naturligvis Aftalens Indhold, og her er der mange Muligheder, idet der findes mangfoldige Arter af Pris- og andre Aftaler. Der bliver her store Opgaver for Videnskaben, navnlig efter at der gennem Priskontrollen og lignende Institutioner er kommet mere Materiale frem til Belysning af de faktisk forekommende Aftaler. Her skal dog kun gøres nogle Bemærkninger om de tre Aftaleformer, der formentlig kan anses for de elementære: den rene Omraadeaftale, den rene Prisaftale og den rene Mængdeaftale.

a. Omraadeaftalen frembyder kun faa teoretiske Problemer. Den bestaar i sin rene Form i, at Producenterne geografisk deler Markedet imellem sig. Det fra vort Synspunkt ejendom-

¹⁾ Forholdet har en vis Lighed med Lønaftalerne, jfr. Prof. Zeuthens Behandling af dette Problem i »Problems of Monopoly and Economic Warfare« Ch. IV.

melige ved denne Aftaleform er, at det kollektive Element i Monopolet paa en Maade er forsvundet, saa snart Aftalen er dannet. Fra dette Øjeblik har nemlig enhver af Producenterne et almindeligt Monopol indenfor det Omraade, der er tildelt ham, og her vil den sædvanlige Monopolteori kunne anvendes. Omraadekartellet kan sikkert paa forskellig Maade belyses i Forbindelse med Undersøgelser over Afstandsmomentets Betydning i Økonomien; men de for det kollektive Monopol typiske Problemer kommer ikke meget frem ved denne Markedsform.

Figur 1.

b. Prisaftalen repræsenterer derimod det kollektive Monopol i dets mest typiske Form. Aftalen kan fastsætte en Enhedspris, som ubetinget skal følges, eller en Minimumspris, som man har Lov at gaa over, men ikke under. Vi forudsætter foreløbig, at der er Tale om en Enhedspris.

Denne Markedsform er mærkelig ved, at skønt der utvivlsomt foreligger Monopol, er Prisen dog for den enkelte Producent en udefra given Størrelse ligesom ved fri Konkurrence. Alle Kartelmedlemmer har ganske vist været med, da Prisen blev vedtaget; men naar den først foreligger, binder den ogsaa dem, der egentlig hellere havde set en noget højere eller lavere Pris. En Producent er altsaa under disse Forhold »Mængdefilpasser«, og han vil derfor være interesseret i at producere netop det Kvantum, der gør Grænseomkostningen lig den vedtagne Kartelpris, jfr. Figur 1,

hvor Prisen er OP og det fordelagtigste Produktionsomfang derfor OM.

Det er nu usandsynligt, at det Kvantum, der til Prisen OP efterspørges fra denne Producent, netop skulde være OM. I de fleste Tilfælde vil det være mindre. Tænker man sig nemlig, at der før Kartellets Oprettelse har hersket fri Konkurrence, kan man regne, at de enkelte indtil dette Tidspunkt har produceret saa meget, at deres Grænseomkostninger faldt sammen med Prisen. Kartellet vil nu rimeligvis begynde med at sætte Prisen op, og til den forhøjede Pris kan der sælges mindre end før, medens de Kvanta, der gør Producenternes Grænseomkostninger lig Prisen, tværtimod er større end før.

Det sandsynlige er derfor, at den enkelte til Kartelprisen kan sælge et Kvantum, OM_1 , der er $< OM$, (jfr. Figur 1¹⁾). Der er nu en Mangel paa Ligevægt, og den paagældende er interesseret i at udvide sit Salg udover OM_1 henimod OM. Da han ikke maa nedsætte Prisen, vil han kun kunne trække Kunder til sig ved Hjælp af Reklame eller andre Former for »non price competition«. Forøges Salget udover OM_1 paa denne Maade, maa Reklameudgiften trækkes fra det indkomne Salgsbeløb eller lægges til Produktionsomkostningerne, naar man vil beregne Nettoudbyttet. Vælger vi den første Metode²⁾, faar vi en »Nettopris«, der er lig Salgsprisen \div Reklameudgiften : Antal solgte Enheder. Da Reklameudgiften sikkert stiger progressivt, naar Salget skal forceres mere og mere, kan man f. Eks. faa en Nettoprisurve som den i Figuren viste D-Kurve. Denne er da for Sælgeren den egentlige Efterspørgselskurve. Den tilsvarende Grænseudbyttekurve er m_r , og Skæringspunktet mellem denne og Grænseomkostningskurven (m_c) bestemmer Ligevægtspunktet. Der produceres altsaa pr. Tidsenhed OM_2 . Salgsprisen er Kartelprisen OP; men da Reklameudgiften (Rektanglet PQRS) gaar fra, er Nettoprisen kun OQ.

Producenten er altsaa ikke ren Mængdetilpasser, men Mængde- og Reklametilpasser. Det er en praktisk vigtig Konsekvens af Prisaftalen, at den skaber forøget Tilbøjelighed til at anvende Reklame og overhovedet »non price competition«. Naar Konkurrencen ikke kan benytte Prisvaabnet, søger den andre Veje, og

¹⁾ Hvis OM_1 undtagelsesvis er $> OM$, vil man alligevel kun producere OM, hvis man da ikke foretrækker at gaa ud af Kartellet.

²⁾ Fremstillingen følger paa dette Punkt *Robert M. Shone: Selling Costs, Review of Economic Studies 1935, særlig S. 228 og Figur 3.*

ofte har Prisaftaler sikkert mere betydet, at Konkurrencen har skiftet Form, end at den er forsvundet.

Det skal endnu tilføjes, at hvis Kartelprisen kun er en Minimumspris, kan Prisen være $> OP$; men Salget bliver da tilsvarende mindre. Der kan her tegnes en almindelig Efterspørgselskurve D_1 , hvis Beliggenhed dog bl. a. beror paa, hvilke Priser de andre Kartelmedlemmer holder. Denne Kurve maa skære Prislينien i T, da PT jo er det Kvantum, der kan sælges til Prisen OP (Størrelsen PT eller OM er dog ved Minimumspris ikke fast, men afhængig af de andre Kartelmedlemmers Priser). Den til D_1 svarende Grænseudbyttekurve er m_{r1} , og Ligevægtpunktet kan efter Omstændighederne ligge paa denne Kurve eller paa m_r .

c. Mængdeaftalen betyder i sin strengeste Form, at der for hvert Kartelmedlem gælder en Salgskvota, som absolut ikke maa overskrides. Dette vil dog være vanskeligt at gennemføre, da man saa udsætter sig for at maatte afvise Ordre. Det almindelige er derfor antagelig, at der ved Kvotaoverskridelse blot skal betales en Bøde til Kartellet. Det forudsættes her, at dette er Tilfældet, og at Bøden er et vist Beløb, k , for hver Vareenhed, hvormed man overskrider Kvotaen. Er Kvotaen pr. Tidsenhed x_1 , og sælger man x ($> x_1$), bliver Bøden altsaa $(x \div x_1) k$. Denne Bøde virker som et Fradrag i Salgsudbyttet. Er Prisen p , kommer man herved til en »Nettopris«, der ved Kvotaoverskridelse andrager $p \div \frac{(x \div x_1) k}{x}$, idet Produktionen er x . Naar Overskridelsen bliver meget stor, vil Nettoprisen nærme sig til $p \div k$.

Forholdet er illustreret i Figur 2, hvor OK er Kvotaen, medens D er Efterspørgselskurven for den paagældende Producent og D_1 er Nettopriscurven.

Den oprindelige Grænseudbyttekurve m_r har ingen Interesse for større Kvanta end Kvotaen. I Stedet gælder den reducerede Grænseudbyttekurve m_{r1} , der beregnes paa Grundlag af Nettopriscurven. Da Nettosalgsudbyttet er $p \cdot x \div (x \div x_1) k$, bliver det tilsvarende Grænseudbytte:

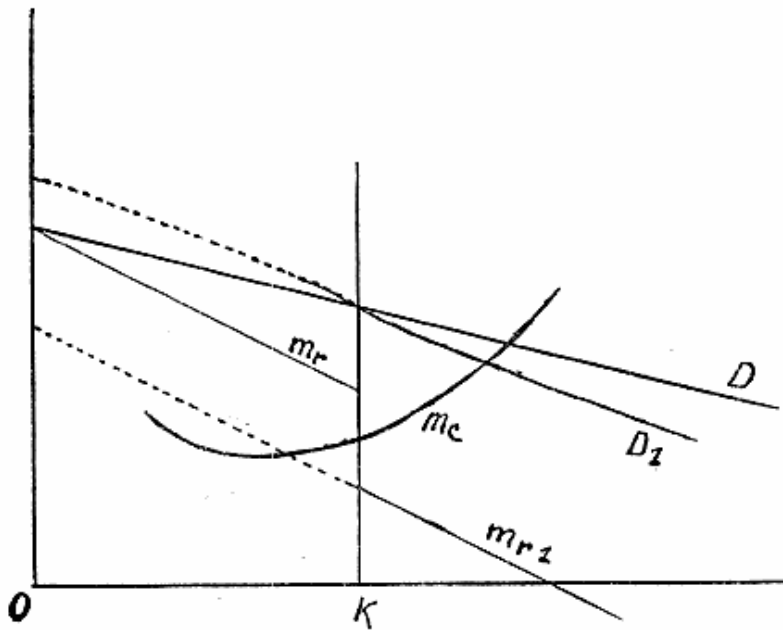
$$m_{r1} = \frac{d[p \cdot x \div (x \div x_1) k]}{dx} = \frac{d(px)}{dx} \div \frac{d(x \div x_1)}{dx} \cdot k = m_r \div k,$$

idet x_1 og k jo er Konstanter.

Det reducerede Grænseudbytte er altsaa det oprindelige $\div k$. Herefter faar man en samlet effektiv Grænseudbyttekurve $m_r - m_{r1}$, der i selve Kvotapunktet falder et Stykke, men iøvrigt

er af den sædvanlige Type. Skæringspunktet mellem denne Kurve og Grænseomkostningskurven bestemmer, hvor meget man vil producere. I det paa Figuren fremstillede Tilfælde bliver det netop Kvotaen. Sandsynligheden for, at dette skal ske, er naturligvis desto større, jo større k (Bøden pr. Enhed) er.

I Praksis maa der tages Hensyn til, at de indkomne Bødebeløb paa en eller anden Maade kommer Kartelmedlemmerne eller nogle af dem til Gode. Det kan f. Eks. ske i Form af en Præmie til dem, der sælger mindre end deres Kvota. En særlig Form er

Figur 2.

en Aftale, der gaar ud paa, at man faar en Præmie af f. Eks. k for hver Enhed, man sælger mindre end Kvotaen, medens man ved Salg udover Kvotaen betaler en Bøde af k for hver overskydende Enhed. I saa Fald bliver Nettoprisen ved ethvert Produktionsomfang lig $p \div \frac{(x \div x_1)k}{x}$ og det tilsvarende Grænseudbytte derfor overalt lig $m_r \div k$. De punkterede Linier viser, hvorledes henholdsvis Nettopris- og Grænseudbyttekurven forlænges til Venstre, naar Bødesystemet saaledes er kombineret med et tilsvarende Præmiesystem. I dette Tilfælde synker selve Kvotaen ned til at blive et Udgangspunkt for Beregningen af Bøder og Præmier. Dette kombinerede System virker derfor blot som en almindelig Tilskyndelse til at producere mindre, end man ellers

vilde have gjort. Der er ingen særlig Tendens til, at Produktionen netop skulde falde sammen med Kvotaen.

Der kan naturligvis tænkes mange andre Kartelformer end de her beskrevne. Man kan have forskellige Bødesystemer og man kan have Kombinationer af Pris- og Mængdeaftaler, eller Kartellet kan have ordnet hele Salget gennem et Fælleskontor, der fordeler Ordrene o. s. v. Der kan endelig være Tilfælde — og der findes mange saadanne —, hvor Monopolet baade er sammensat og kollektivt. Der er saaledes talrige Markedsformer, der endnu ikke er tilstrækkeligt undersøgt af den økonomiske Videnskab.
